

УДК 615.322:582:577.114

ОТРУЙНІ РОСЛИНИ ЯК ЛІКУВАЛЬНИЙ ЗАСІБ В НАРОДНІЙ МЕДИЦИНІ

Б.П. Романюк, В.Ф. Фролов, Я.А. Соцька
ДЗ "Луганський державний медичний університет"

Основними токсичними речовинами, які містяться в переважній більшості рослин, є алкалоїди, органічні кислоти, ліпіди, терпеноїди, стероїдні (серцеві) глікозиди, сапоніни, флавоноїди, таніни, кумаріни і антрахінони. Алкалоїди - азотовмістимі органічні основи є гетероциклічною структурою. Відомо більш як 5000 алкалоїдів, більшість із яких токсичні. Алкалоїди кваліфікують по характеру гетероцикла. Як правило, алкалоїди - це третинні аміни, які містяться в рослинах у вигляді органічних кислот (яблучної, янтарної, лимонної). Алкалоїди представляють собою безколірні кристалічні сполуки, гіркі на смак і практично не розчинні в воді, але добре розчинні в ефірі, хлороформі та бензолі. Тоді як солі алкалоїдів добре розчинні в воді, але не розчиняються в органічних розчинах.

Вибіркова дія багатьох алкалоїдів на різні системи і органи людини дозволяють їх використовувати в якості ліків.

Органічні кислоти відіграють важливу роль в обміні речовин у рослин. Виділяють наступні основні групи органічних кислот: аліфатичні, ароматичні та ациклічні. Серед аліфатичних кислот широко відомі леткі органічні кислоти як: мурашина, оцтова, ізовалеріанова, які мають різкий запах. Із ароматичних кислот відмічають бензойну кислоту, яка входить до складу багатьох ефірних олій та бальзамів; галову кислоту - находять в дубильних речовинах; в рослинах є і кофейна кислота. Представниками ациклічних кислот є хінна та шикімова.

Ліпіди - це різномірдна група речовин, які розчинні в маломолекулярних органічних розчинниках (ефірі, бензолі, четырьох хлористому вуглеці) тощо. До складу ліпідів входять тригліцериди жирних кислот, фосфоліпіди, стерини, воски та інші. Тригліцерини представляють собою складні ефіри гліцерину і висо-

комолекулярних кислот. Фосфоліпіди відрізняються від них тим, що один із гідроксидів гліцерину етерифікований фосфорною кислотою, в свою чергу з'єднаного з азотистою основою холіном, етаноламіном, серином. В рослинах містяться складні фосфоінозитиди, які мають вуглеводні залишки - аміни.

Терпеноїди - кисеньвмістимі похідні терпенів-вуглеводнів, які складаються із ізопренових складових, зв'язаних антипаралельно. Терпеноїди представлені в рослинах спиртами, альдегідами, кетонами та іншими сполуками. Терпеноїди ефірних олій володіють асептичними та спазмолітичними властивостями. Сесквітерпенові лактони діють протипухлинно. Дітерпенові сполуки (алкалоїди, кетони) спричиняють цитотоксичний ефект. Серед тритерпеноїдів протипухлинною активністю володіють кукурбітациди, які є у рослин у вигляді глікозидів.

Стероїдні (серцеві) глікозиди - похідні циклопентапергідрофенантрена. Діляться на дві групи: карденоліди і буфадиеноліди. Найбільше число видів рослин, які мають серцеві глікозиди відносяться до родини жовтецеві, лілейні та інші. Серцеві глікозиди володіють кардіотоксичною дією, але у великих дозах являються отрутами.

Сапоніни в рослинах зустрічаються у вигляді стероїдів спиростанового ряду, які містять 27 вуглецевих атомів в молекулі та тритерпенових сапонінів, які є пентациклічними терпеноїдами. Сапоніни володіють пекучим гірким смаком, викликають подразнення слизових оболонок і рефлекторне збудження рвотного центру, посилюють секрецію бронхів. Вони володіють біоцидною дією, викликаючи гемоліз еритроцитів. Сапоніни, потрапляючи в кров, викликають резорбтивну токсичну дію та параліч центральної нервової системи.

Флавоноїди - група фенольних сполук, об'єднаних загальним структурним складом: $C_6-C_3-C_6$. Більшість флавоноїдів зустрічається у вигляді різних глікозидів. Це кристалічні сполуки білого, жовтуватого (катехіни, лейкоантокіаніди), жовтого (флавони, флавоноли), оранжевого (халкони), червоного, синього і фіолетового (антоціани) кольорів. Вони володіють цілим спектром біологічної дії: антиоксидантним, протипухлинним, естрогенним, спазмолітичним, гіпотензивним.

Таніни (дубильні речовини) - це високомолекулярні поліфеноли. Містяться в багатьох рослинах, особливо двудомних. Гідролізовані таніни, представником яких є галлотанін і еддаготанін, часто зустрічаються в рослинах одночасово. Конденсовані дубильні речовини утворюються при конденсації катехінів, лейкоантоксіанідів та інших відновлених форм флавоноїдів.

Кумарини - кисневомістні гетероциклічні сполуки, які є похідними бензо- α -пірана. Кумарини широко зустрічаються в рослинах, в яких більш як 200 сполук. Вони володіють спазмолітичною, антикоагулянтною, коронаорозширяючою та фотосенсибілізуючою дією.

Антрахінони - велика група антраценових похідних, в більшості випадків являються глікозидами, англікони яких представлені антрахіном або його відновленими формами. Численні антраглікозиди посилюють перистальтику товстого кишківника, а деякі похідні природних антрахіновів викликають зниження рівня гемоглобіну і еритроцитів в крові, порушують функцію печінки і нирок.

Із найбільш розповсюджених отруйних рослин є: аконіт аптечний, беладонна лікарська, жовтозілля плосколисте, пижмо звичайне, рицина звичайна, хвощ польовий та чемериця Лобеля.

Аконіт аптечний (отруйний) - *Aconitum napellus* L.

Багаторічна отруйна трав'яниста рослина з родини жовтцевих (Ranunculaceae) з великими конусоподібними ріпоподібно потовщеними коренями, прямостоячим стеблом. Листки яйцеподібноокруглі, чергові, 5-7-роздільні, з 3-лопатевими і глибоко зубчастими частками. Квітки голубі або темно-голубі зібрани в просту або розгалужену китицю. Цвіте у липні-серпні. Плід - багатонасінна листянка.

Поширення. Росте по гірських луках, схилах гір і берегах річок в Середній Азії. В Україні трапляється в лісах Карпат та Прикарпатті.

Заготовля. Збирають бульбовидні корені в фазі цвітіння і сушать.

Хімічний склад. Сировина містить алкалойди (до 1,5%): аконітин, аконіфін, ізоболдин, напелін, зонгорамін, крохмаль, органічні кислоти тощо.

Застосування. Препарати аконіту спочатку збуджують, а потім паралізують моторні центри головного і спинного мозку. Так само діють і на чутливі нерви. Від великих доз смерть наступає внаслідок паралічу дихального центру. Застосовують в деяких країнах як болезаспокійливий засіб в дуже малих дозах у вигляді настоїки, мазі, болюсів при сильних болях, окрема при суглобовому ревматизмі, невралгіях трійчастого нерву, мігрені та інші. З коренів добувають аконітин, який на шкірі викликає свербіж з наступною анестезією. При попаданні всередину порушує ритм серця (викликає брадикардію, екстрасистолію), збуджує блукаючий нерв, пригнічує дихальний центр. Через високу токсичність в даний час його не застосовують, але використовують в науковій практиці для одержання моделей аритмій.

Входить до складу ангінолу (ехінору) і акофіту (радикуліну).

Ангінол випускають двох видів: №1 і №2. Склад ангінолу №1: настойка аконіту, розведена 48% спиртом 1:10 - 5 частин, настойка свіжої трави аконіту, розведена 48% спирту 1:10 - 5 частин, настойка свіжих коренів фітояки, розведена 48% спиртом 1:2 - 10 частин, настойка свіжих коренів ехінацеї пурпурової, розведена 48% спиртом 1:20 - 10 частин, розчин сульфату кальцію в 48% спирті 1:10¹⁰ - 10 частин, розчин карбонату барію в 48% спирті 1:10¹⁰ - 10 частин і розчин натрію норсульфазолу в 48% спирті 1:10 частин Склад ангінолу №2: настойка плодів ясена китайського, розведена 48% спиртом 1:10 - 10 частин, настойка бджіл, розведена 48% спиртом 1:1000 - 10 частин, настій беладони розведений 48% спиртом 1:100 - 10 частин, настойка свіжих листків мімози, розведеної 48% спиртом 1:1000 - 10 частин, настойка свіжих коренів ехінацеї пурпурової, розведена 48% спиртом 1:200 - 10 частин, розчин двоціаніду ртуті в 48% спирті 1:10¹⁰ - 10 частині розчин натрію норсульфазолу в 48% спирті 1:10¹⁰ частин Вживають при фолікулярних, катаральних, лакунарних, флег-

монозних ангінах. Приймають по 10 крапель по черзі ангінол №1, а потім ангінол №2 через кожні 2 години. Після зниження температури (через 2-3 дні) прийом зменшують до 3-4 раз на день. Вживають до зникнення симптомів. Перед прийманням препарат розводять в 5-10 мл води.

Акофіт випускають трьох видів: №1, №2 і №3. Склад акофіту №1: настойка аконіту, розведена 48% спиртом 1:10 - 10 частин, настойка свіжих листків копитняку європейського, розведена 48% спиртом 1:2000 - 10 частин, настойка сухих плодів колоцінту, розведена 48% спиртом 1:105 - 10 частин, настойка свіжих листків омелі білої, розведена в 48% спирті 1:200 - 10 частин, розчин телуру металевого в 48% спирті 1:10⁸ - 10 частин і розчин миш'яку білого в 48% спирті 1:10¹² - 10 частин. Склад акофіту № 2: настойка чилібухи, розведена в 48% спирті 1:10⁵ - 10 частин, настойка свіжої трави рути запашної розведена в 48% спирті 1:200 - 10 частин, настойка свіжих листків сумахи отруйної, розведена 48% спиртом 1:10³ - 10 частин, настойка свіжих коренів фітоляки, розведена 48% спиртом 1:2 - 5 частин, настойка сухих листків фітоляки, розведена 48%, спиртом 1:20 - 5 частин, розчин суміші раковин устриці з молочним цукром в 48% спирті 1:10¹² - 10 частин і розчину хлориду амонію 1:10⁴ - 10 частин. Склад акофіту № 3: настойка свіжих коренів переступня, розведена в 48% спирті 1:10⁴ - 10 частин, настойка спорів лікоподію, розведена 48% спиртом 1:10⁵ - 10 частин, настойка свіжих коренів фітоляки, розведена 48% спиртом 1:2 - 5 частин, настойка сухих листків фітоляки, розведена 48% спиртом 1:2 - 5 частин, розчин миш'яку білого в 48% спирті 1:10¹² - 10 частин, розчин ацетату свинцю в 48% спирті 1:10⁶ - 10 частин і розчин фосфору білого в 48% спирті 1:10⁶ - 10 частин. Вживають при радикаулітах, ішіорадикаулітах, деформуючому спондильозі, травматичних пошкодженнях хребетного стовпа, люмбаго, нейроміозитах поперекової локалізації, невритах попереково-крижової локалізації гостро-інфекційного та хронічно-інфекційного походження, при переохолодженні організму. При гострих процесах приймають акофіт № 1 по 6-10 крапель через кожні 2 г з перервою на ніч протягом 3-7 днів. При загостренні болів дозу зменшують до 2-3 крапель або роблять одноденну перерву. Через тиждень приймають акофіт №2 - по 6

10 крапель через кожні 2 години протягом 2-3 днів. При ревматичних радикаулітах прийом акофіту №2 продовжують до 2 і більше тижнів. При захворюваннях іншої етіології (крім ревматичної) переходять на прийом акофіту № 3 - по 8-10 крапель через 3 години протягом 3-7 днів. При загостренні болів роблять перерву на 1-2 дні, а далі дозу зменшують до 3-6 крапель на прийом. При відсутності ефекту дозу збільшують до 15 крапель на прийом протягом 10 днів. При хронічних і під гострих процесах приймають акофіт №1 за згаданою методикою 1-3 дні, а потім - акофіт №3 по 8-10 крапель через 3-4 години протягом 20 і більше днів. При загостренні болів дозу зменшують до 3-5 крапель 3 рази на день, або роблять перерву на 1-2 дні. При недостатності ефекту дозу збільшують до 15 крапель 4-5 разів на день. При ревмо-подагричній етіології захворювання приймають акофіт №2 за наведеною методикою з перервою після 14 днів лікування на тиждень.

В народній медицині вживають настій для припарок при ревматизмі, ішіасі, злюкісних пухлинах.

В гомеопатії застосовують при кровотечах, катаральних захворюваннях слизових оболонок.

Беладонна лікарська - *Atropa belladonna* L.

Багаторічна трав'яниста з коротким кореневищем і товстим м'ясистим коренем, отруйна рослина з родини пасльонові (*Solanaceae*). Зеленими або червоно-фіолетовими стеблами висотою до 2 м і яйцеподібними листками (до 25 см), черешковими, цільними, в нижній частині стебла черговими, можуть бути попарно зближеними (один із яких більший ніж інший). Цвіте на протязі червня-вересня. Плід - чорна, куляста, соковита ягода з синьо-фіолетовим соком і багатьма насінинами.

Поширення. Росте по гірських і передгірських лісах, зрубах, галівинах, узліссях, біля доріг, в Карпатах, Криму, на Кавказі та Закавказі.

Заготівля. Збирають листки в фазі цвітіння 2-4 рази за літо, траву під час цвітіння та корені восени або весною й сушать.

Хімічний склад. В листках містяться алкалоїди тропанового ряду (0,14-1,2%) - атропін, гіосциамін, скополамін, гіосцин, беладоннін, апоатропін, леткі основні речовини: N-метилпіролін, N-метилліролідин, піридин, тетраметилдіамінобутан, а також танін, аспарагін, слиз, віск, цукри, крохмаль, смоли, мінеральні речовини. В коренях знаходитьться біля 0,4% тропанових алкалоїдів (атропін, гіосциамін, скополамін), кускігрин, дубильні та інші речовини. Згадані алкалоїди є і в інших частинах рослини - в квітках (0,24-0,6%), стиглих плодах (0,7%), стеблах (0,2-0,65%).

Застосування. Атропін блокує м-холінреактивні системи, у великих дозах стимулює кору головного мозку й може викликати рухові та психічні збудження, судороги, галюцинації, занепокоєння, в терапевтичних дозах збуджує дихання (великі дози можуть викликати параліч). Під його впливом зменшується секреція підшлункової, шлункових, слінних, потових, бронхіальних залоз, прискорюється скорочення серця, знижується тонус органів з гладенькою мускулатурою, розширяється зіниця. Призначають як болезності спокійливі та спазмолітичні ліки при виразковій хворобі шлунка й 12-палої кишki, пілороспазмі, холециститі, жовчнокам'яній хворобі, ниркових коліках, спазмах кишечника, сечових шляхів, бронхіальній астмі, брадикарді в результаті підвищення збудності блукаючого нерву, атріовентрикулярній блокаді, інфаркті міокарду (ускладненому інтратрікулярною блокадою), стено-кардії, для розширення зіниці, зменшення секреції потових, слінних, шлункових і бронхіальних залоз, зокрема при нічному потінні хворих туберкульозом і надмірному виділенні слини. Препарати коренів застосовують для ослаблення гіперкінезії при хворобі Паркінсона, паркінсонізмі, а також симптомах паркінсонізму, отруєнні сполуками мангану й інших захворювань.

Листки входять до складу астматолу й астматину.

З коренів виготовляють болгарський настій. Для цього 5 г кореня і 0,09 г тваринного вугілля поміщають в скляну посудину, доливають 100 мл білого виноградного вина з вмістом 8-10% спирту, закривають ватним тампоном, нагрівають на вогні й дають кипіти рідині 10 хв, охолоджують 2 години, фільтрують крізь фільтрувальний папір і зберігають в затемненому, прохолодному місці. Заготовляють не більше ніж на 15 днів. Приймають при хворобі

Паркінсона та паркінсонізмі різної етіології натщесерце по 1 чайній ложці 3 рази на день протягом 3 діб; кожний день дозу збільшують на 1 чайну ложку, доводячи до 10 чайних ложок на добу. Після кожного прийому проковтують по 1 болюсу з мускатного горіха та борошна й інколи дають жувати кореневище аїру.

З листків виготовляють 10% настойку на 40% спирті, яка містить 0,027-0,033% алкалоїдів. Дають по 5-10 крапель на прийом. Входить до складу крапель Зеленіна.

З листків та трави виготовляють густий і сухий екстракти; перший містить 1,4-1,6%, другий-0,7-0,8% алкалоїдів. Призначають в пілюлях, мікстурах, порошках, супозиторіях перший по 0,1-0,2 г, другий - в два рази більше.

З коренів виготовляють сік сукрадбел і таблетки корбела. Сукрадбел містить 0,13-0,15% алкалоїдів. Призначають при паркінсонізмі, спочатку по 3 краплі 2-3 рази на день, а потім дозу поступово збільшують, але не більше 15 крапель на прийом. Таблетки корбели містять по 0,001 г алкалоїдів. Застосовують в тих випадках, що і сукрадбел. Починають з дачі 1 таблетки на день а потім дозу поступово підвищують, доводячи її до найбільш ефективної.

З беладонни добувають сульфат атропіна і гідробромід скополаміна. Сульфат атропіну призначають в порошках, пілюлях і розчині по 0,25-0,5-1 мг 1-2 рази на день, або вводять під шкіру, у вену та м'язи по 0,25-1 мл 0,1% розчину як препарат беладони. Випускають в порошку, ампулах і шприц-тюбиках по 1 мл 0,1% розчину, в таблетках по 0,5 мг, 1% очну мазь та очні піlvки в пластмасових пенах по 30 шт. Одна піlvка містить 1,6 мг атропіну. Гідробромід скополаміну застосовують як заспокійливий засіб психічних захворюваннях, паркінсонізмі для підготовки до наркозу, як противілювотний і заспокійливий засіб при морській та льотній хворобі, при іридах й іридоциклітах, для розширення зіниці в діагностичних цілях. Призначають всередину по 0,25-0,5 мг або 0,5-1 мл 0,5% розчину на прийом, в очній практиці - по 1-2 краплі 0,25% розчину 2 рази на день. Випускають в порошку, 0,05% розчин в флаконах та пролонгований 0,25% розчин з метилцелюлозою.

Скополамін входить в аерон (склад: скополамін камфорно-кислий 0,0001г і гіосциамін камфорнокислий 0,0004г), який

застосовують з лікувальною і профілактичною метою при морській та лютній хворобі. Профілактично приймають по 1-2 таблетки за 30-60 хв до від'їзду, а в разі необхідності приймають ще 1 таблетку через 6 годин. При перших ознаках хвороби приймають по 1-2 таблетки, а потім по 1 таблетці 2 рази на день. Дають при хворобі Мен'єра по 1 таблетці 2-3 рази на день. При операціях на обличчі приймають 2 таблетки за 20-30 хв. до операції і після неї по 1 таблетці 2 рази на день в перші 2 доби. Випускають в таблетках.

Порошок листків і екстракт беладони входять до складу готових ліків: аклімену, бекарбону, белалгіну, беласпону, беластезину, белатаміналу, белоїду, бесалолу, шлункових таблеток, солутану, анузолу, бетіолу, антасману.

В народній медицині розпарені листки застосовують для припарок для заспокоєння болів.

Жовтозілля плосколисте - *Senecio platyloides* Somm. et Lev.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини складноцвітних (Compositae) з товстим кореневищем, від якого відходять численні додаткові шнурвидні корені з ребристим, опушеним стеблом висотою до 1,5 м. Листки чергові: нижні на довгих черешках, нирковидносерцеподібні; середні 3-кутні або ромбоподібні з крилатим черешком, а верхні - сидячі, ланцетні. Квітки жовті двостатеві, вузько трубчасті, в кошиках утворюють щитовидну волоть. Цвіте червень-серпень. Плід - зеленувато-коричнева повадовжньо-ребриста сім'янка з чубчиком.

Поширення. Росте на субальпійських луках, узліссях, в горах Кавказу.

Заготівля. Збирають кореневища з коренями та траву і сушать.

Хімічний склад. У сировині з жовтозілля плосколистого містяться алкалойди, в основному сенецифілін і платифілін, в сировині другого виду - також алкалойди (в корене-

вищах з коренями - 2,2-4%, в стеблах - 1,2%, листках - 3,5%), але в основному сарацин, якого в кореневищах буває до 1,5%.

З сировини добувають платифілін і сарацин.

Застосування. Гідротартат платифіліна має холінолітичну і спазмолітичну дію, заспокійливо впливає на центральну нервову систему, особливо на судинорухомі центри. Застосовують при спазмах кровоносних судин, особливо при стенокардії, гіпертонічній хворобі, спазмах мозкових судин і мускулатури органів черевної порожнини, бронхіальній астмі, виразковій хворобі шлунка і 12-палої кишki, для розширення зіниці. Приймають по 3-5 мг або по 10-15 крапель 0,5% розчину 2-3 рази на день, вводять в мікроклізмах по 20 крапель 0,5 - 1% розчину 2-3 рази на добу, в супозиторіях по 0,01г 2 рази на день, а також під шкіру по 1-2 мл 0,2% розчину. В офтальмології застосовують 1-2% розчин. Протипоказаний при глаукомі, органічних захворюваннях печінки і нирок. Випускають в таблетках по 5 мг і в ампулах по 1 мл 0,2% розчину.

Гідротартат сарацина діє подібно до платифіліну, проте водіє слабими холінолітичними властивостями, але проявляє більш сильну спазмолітичну дію. Застосовують при спазмах м'язів внутрішніх органів. Приймають по 0,01-0,03г 2-3 рази на день 20-30 днів. Випускають в таблетках по 0,01г.

У народній медицині застосовують згущений відвар 20,0:200,0 по 40 крапель 1 раз на день при гострих спазмах в шлунково-кишковому тракту, судомистих запорах, колітах, холециститі, коліках в печінці та нирках, стенокардії, бронхіальній астмі. Застосовують також настойку на 70% спирті - приймають по 30 - 40 крапель не більше 3 раз на день.

Пижмо звичайне - *Tanacetum vulgare* L.

Багаторічна трв'яниста рослина з родини складноцвітних (айстрових) Compositae (Asteraceae) з коротким кореневищем. Стебло 50-100 см заввишки. Листки чергові, двічі перистороздільні, видовженояйцевидні. Зверху темно-зелені, знизу сірувато-зелені з сильним камфороподібним запахом. Із них нижні черешкові, а стеблові сидячі. Квітки дрібні золотаво-жовті. Крайові - маточкові, а серединні двостатеві. Цвіте в червні-липні. Плід - сім'янка з плавчастим окрайком на верхівці.

Поширення. Росте по берегах річок, канав і озер, луках, степах, лісах, канавах, межах, парowych полях, балках по всій території України та СНД.

Заготівля. Збирають молоді суцвіття з квітконосами до 4 см завдовжки в фазі цвітіння й сушать.

Хімічний склад. Сировина містить фірне масло (1,5-2%), в якому є камфора, борнеол, туйон, туйол, танацетон, а також гіркий лактон танацетин, антрацени, пірени, флуоратен, полініл, флавоноїди (кверцетин, лютеолін, акапетин), алкалоїди, вітамін С, терпени, каротин, дубильні речовини, похідні кумарину, кофейна, хлорогенова, галова і танацетова кислоти, сполуки мангану.

Застосування. Препарати суцвіть збільшують секрецію жовчі, посилюють амплітуду скорочень серця і сповільнюють його ритм, підвищують артеріальний тиск, мають бактерицидні і протиглистні властивості. Застосовують при захворюванні шлунково-кишкового тракту (відсутність апетиту і погіршенні травлення, метеоризмі, запорах, кровавих проносах, ентероколітах, спазмах шлунка, анацидних гастритах, сповільненій евакуації кишечника), при захворюваннях печінки, жовчного міхура і жовчних ходів (гепатитах, ангіохолітах, жовтяниці), для посилення жовчно- і сечовиділення, при циститі, нефриті, нирковокам'яній хворобі, подагрі, ревматизмі, водянці, малярії, пропасниці, болісних і нерегулярних менструаціях, головному болі, порушеннях серцевої діяльності, стенокардії, інтоксикації, викликаний туберкульозом легенів, при нервових розладах, зокрема при епілепсії, істерії, іпохондрії, при недокріві, гіпертонічній хворобі, вивихах, ранах. Готують відвар 10,0-25,0:200,0 і приймають по 3-5 чайних ложок за 30 хв до їди 3 рази на день, або беруть 1 чайну ложку суцвіть, заливають 1 склянкою окропу, настоюють 10 хв. і випивають протягом дня, або приймають по 1-3 г порошку суцвіть 2-3 рази на день. Вживають також 10% настоїку квітків на білому вині - по 1 столовій ложці через кожні 2 години. При виразковій хворобі шлунка і 12-палої кишки приймають по 75-100 мл 5% настою квітків 3 рази на день. Для вигнання

аскарід, гостриків, волосоголовців беруть 1 столову ложку суцвіть, заливають 1 склянкою окропу, настоюють 20 хв., випивають на тщесерце, а потім приймають проносний сольовий засіб, або вживають по 1 чайній ложці плодів чи квітка 2-3 рази на день. Для вигнання гостриків беруть 2 зубці часнику, відварюють в 2 склянках молока, змішують з 1 столовою ложкою порошку або пасті плоді, кип'ятять в закритій посудині на млявому вогні 10 хв. і рідину теплою вводять у вигляді клізми, намагаючись затримати якомога довше. Клізми повторюють до повного видалення гостриків, або беруть 1 чайну ложку плодів, заливають 100-150 мл води, настоюють при 600 3 години і вводять перед сном в пряму кишку на 10-15 хв. Такі клізми роблять щоденно 3-5 діб поспіль.

Настоєм суцвіть роблять спринцовання при білях, примочки і компреси на гнійні рани, виразки, опухі, нариви, удари, при корості, миють голову при себореї; роблять припарки при наривах і опухах; 5-50% мазі застосовують при укусах бджіл і захворюваннях шкіри. З настоєм суцвіть приймають ванни при болях в суглобах і ступенях. При подагрі, ревматизмі, судорогах, вивидах, забиттях, роблять компреси і втирання з листків і суцвіть. Листки застосовують при головній болі, жовтяниці, подагрі, ревматизмі, епілепсії, а зовні при вивидах і ранах.

У гомеопатії застосовують есенцію з свіжих квітків при судомах мотки і епілепсії. Із суцвіть пижми виготовлено препарат танацін, який містить флавоноїди (апігенін, лютеолін, христоферол, діосметин, ізорамнетин, кверцетин, аксиларин). Рекомендовано застосовувати як жовчогінний засіб.

Пижмо протипоказано при вагітності. Великі дози можуть викликати блювання і пронос.

Суцвіття використовують як інсектицидний засіб для боротьби з блохами, мухами та іншими комахами.

Листки вживають в їжу для ароматизації салатів, пудингів кексів, м'ясних і рибних страв. Порошком квітків присипають свіже м'ясо, щоб запобігти відкладання яєць мух та інших комах.

Рицина звичайна - *Ricinus communis* L.

Багаторічна деревовидна, хоча в Україні - однорічна трав'яниста рослина з родини молочаєві (*Euphorbiaceae*) з стрижневим кореневищем. Стебло прямостояче, порожнисте висотою до 2 м і

більше. Листки великі, чергові, розсічені на 5-11 лопатей, розміщені на довших черешках. Лопаті яйцевидно-видовжені, нерівноузбчасті по краю. Квітки одностатеві, однодомні, зібрани в китицевидні суцвіття, забарвлені залежно від сорту. Цвіте в серпні. Плід - овальна, куляста, тригніздна коробочка, часто вкрита м'якими голками.

Поширення. Походить із Африки. Культивують в Україні, Північному Кавказі, в Середній Азії як олійну і декоративну рослину.

Заготівля. Збирають дозріле насіння в 3-4 прийоми в міру досягання китиць.

Хімічний склад. Насіння містить довго невисихаючу жирну олію (до 50-60%), яка складається з гліцеридів, рицинової, рицинозолової, а також частково пальмитинової, стеаринової і діоксистеаринової кислот, неотруйний алколойд, рицинін (0,15%), отруйний токсиальбумін (біля 3%), який руйнується при нагріванні (смертельна доза 0,03г.), фермент ліпаза, камедь, смола і інше.

Застосування. З насіння холодним пресуванням одержують рицинову олію, яку застосовують як проносний засіб, який не викликає болі і подразнення. Сама олія немає проносної дії, але під впливом ліпази підшлункового соку вона гідролізується з утворенням рицинової кислоти, яка подразнює рецептори слизової оболонки кишечника й цим самим рефлекторно посилює його перистальтику, а далі і перистальтику товстих кишок, що приводить до прискореного (через 4-5 годин) акту дефекації з кашкоподібними екскрементами. Призначають при колітах, гарячкових станах, запаленнях слизової оболонки шлунково-кишкового тракту, запорах у вагітних - дорослим по 15-30 г, дітям - 5-15 г на прийом у чистому вигляді, в желатинових капсулах або у вигляді емульсії, а також при слабкості родової діяльності для стимулювання скорочення матки по 40-50г разом з хіоном, пітуїтрином, пахікарпіном та ін. У деяких хворих може викликати нудоту - в таких випадках рекомендується приймати разом з чор-

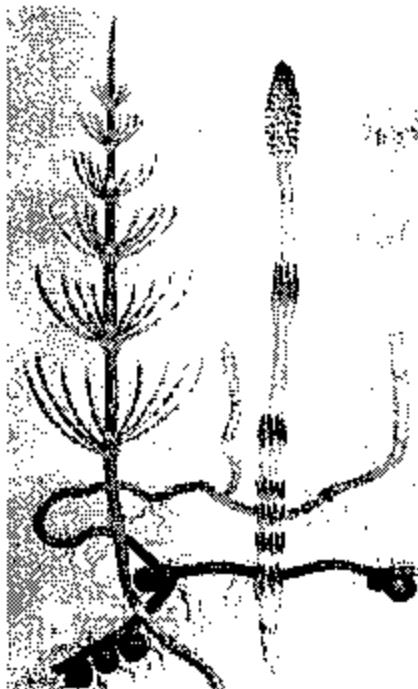
ним кофе, вином, пивом або в підігрітому стані. Довгий час не приймають, бо веде до анорексії та запорів. Протипоказана при отруєнні екстрактом чоловічої папороті та жиророзчинними речовинами (фосфор, бензол, фенол та інші).

Застосовують як основу при виготовленні мазей і лініментів, для лікування ран, опіків і виразок, для пом'якшення шкіри. Входить до складу мазі О.В. Вишинського (дьоготь і ксероформ по 3 частини, олія рицинова до 100 частин), яку застосовують при ранах. Вона входить і до смерекового бальзаму (склад: олія рицинова 652 г, бальзам смерековий екстракційний сухий 326 г, окситетрациклін або тетрациклін 1 г, спирт 96% 10 г і новокаїн 5 г), який має антисептичні й дезодоруючі властивості, прискорює репаративні процеси в тканинах. Застосовують при ранах, опіках, обмороженнях, трофічних виразках, свищах, карбункулах, пролежнях, потерпості культи, променевих дерматитах. При свіжих ранах роблять обробку, накладають шви і прикривають пов'язкою з 2-3 пластів марлі, просоченої бальзамом. Якщо не появляються болі та запалення, пов'язку змінюють через 3 і більше днів. При інфікованих ранах роблять туалет, заливають препаратом і закривають стерильною салфеткою, змоченою в бальзамі. Перев'язки роблять щоденно, а після спаду запалення через день. При опіках, обмороженнях 2 і 3 ступеня випускають рідину з пухирів і покривають всю площа пораження 2-3 пластиною пов'язкою просоченою препаратом. Пов'язку змінюють через 5-6 днів. При променевих дерматитах, стравохідно-глоткових свищах пов'язки змінюють щоденно. В разі необхідності, тампони, змочені в бальзамі, вводять в черевну і грудну порожнини. Олія входить до складу ліпкої маси проти мух (олія рицинова 30г, терпентин 60г і цукор 10 г).

Застосовують з косметичною метою: при себореї голови, облисінні, для попередження випадіння вій (змазують сумішшю рівних частин рицинової та соняшникової олій) при митті сухого і пофарбованого волосся роблять масаж голови (10 хв.) втиранням рицинової (конопляної, соняшникової) олії. Після миття втирають невелику кількість суміші рицинової та іншої рослинної олії. Додають до мила, щоб надати м'якості й піноутворення. Для виготовлення косметичних виробів використовують гідролізовану олію. Застосовують як розчинник для саліцилової кислоти й ос-

нову для мазей для волосся (фіксатори, бриліантини). Олію вживають і як харчовий продукт - після просмажування вона втрачає проносну дію.

Хвощ польовий - *Equisetum arvense* L.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини хвощевих (Equisetaceae) з гіллястим кореневищем, яке має кулясті бульбочки. Стебла двох типів: весняні - спороносні і літні - безплідні. Спороносні пагони рожево-бурі, соковиті, членисті, нерозгалужені, з'являються весною і несуть на верхівках яйцевидноциліндричні колоски з спорофілами, у спорангіях яких утворюються спори. Після висипання спор останні відмирають і в рослині розвивається яскраво-зелені кільчасторозгалужені безплідні стебла з 6-12 ребрами і здебільшого нерозгалуженими гілочками. Листки лусковидні, розміщені кільцями, зростаються у піхві. Спороносить у березні-квітні.

Поширення. Росте на полях, огородах і садах, луках, біля каналів, по лісосіках, розсадниках, берегах річок, струмків, озер і ставків, розріджених лісах, пісках по всій території України та СНД.

Заготівля. Збирають траву хвоща влітку (червень-серпень) і сушать.

Хімічний склад. У траві містяться алкалоїди: палюстрин, никотин, триметоксипіridин, диметилсульфон, глікозиди: галутеолін, артикулатин і ізоартикулатин, сапонін, еквізетин (до 5%), аконітова, лінолева, яблучна і оксалатна кислоти, жири, білки, вуглеводи, каротин, вітамін С, ефірне масло, кремнієва кислота (до 25%), смоли, ситостерол, флавоноїди (еквізетрин, лютеолін - 7-глюкозид, кемферол - 3-глікозид), дубильні й гіркі речовини, сполуки мангану, кальцію, калію та ін.

Застосування. Препарати хвоща посилюють і прискорюють діурез, сприяють виділенню сполук свинцю, мають протизапальні й кровоспинні властивості. Застосовують при хронічній серцевій недостатності, ексудативному плевриті, пневмонії та інших захво-

рюваннях, які супроводяться застійними явищами, як окремо, так і в комплексі з іншими діуретиками й серцевими глікозидами, при циститах, уретритах та інших захворюваннях сечовидільних шляхів, нирковокам'яній хворобі, з профілактичною метою при гостром і хронічному отруенні сполуками свинцю, при легеневих, ниркових, сечоходових, маткових, носових і гемороїдальних кровотечах, при інфільтратах в легенях і бронхах, при кровохарканнях і легеневих кровотечах внаслідок стазу в капілярах або пошкодженнях кровоносних судин, при бронхітах, пневмоніях, бронхіектазах, абсцесах та гангрені легенів, для запобігання розвитку некрозу, для регенерації легенової та бронхіальної тканини в результаті пошкоджуючої дії токсинів, при бронхітах, пневмоніях, абсцесах і гангрені. Препарати хвоща протипоказані при гломерулонефритах та нефрозонефритах. Готують відвар 20,0:200,0 і приймають по 1 столовій ложці 3-4 рази на день. Часто до такої кількості відвару додають 10 мл розчину калію ацетату та настій горицвіту 6,0:200,0 чи настій ниркового чаю 3,5:200,0. Випускають брикети трави хвоща вагою по 70 г, розділених на 10 частин. Беруть 1,5 частини, заливають 1 склянкою холодної води, кип'ятять 30 хв. і приймають по 1 ст. ложці 3-4 рази на день. Вживають у вигляді напару - 2 столових ложки трави заливають 1 склянкою окропу, настоюють 15 хв. і п'ють по 0,25 склянки 4 рази на день. При легеневих і шлункових кровотечах приймають через кожні 10-15 хв., а після припинення продовжують приймати ще якийсь час по 2 столових ложки на день. Приймають і при нетяжких формах туберкульозу легенів, бо прискорюють епітелізацію тканин, а також при нічному нетриманні сечі. Добрий кровоспинний ефект дає настій трави (15-20 г) на сухому білому вині (1 л) - приймають натщесерце по 100-150 мл при проносах, кровохарканнях, порушенні менструального циклу, як діуретичний засіб приймають порошок трави по 1 г перед їдою 2-3 рази на день. Свіжий сік приймають для прискорення згортання крові, при маткових і ниркових кровотечах, поліпах сечового міхура, гострих циститах - по 1 десертній ложці 3 рази на день. Рідкий екстракт, приготований перколяцією на 60% спирті, приймають 1 чайну ложку 4-6 разів на день.

У народній медицині крім того вживають для поліпшення обміну речовин, при подагрі, ревматизмі, водянці, емфіземі,

хворобі Адіссона, ішіасі, головній болі, кривавому блювання, атеросклерозі, геморої, гіпертонічній хворобі, бронхіальній астмі, хронічному бронхіті, пневмонії, екскудативному плевриті, кашлі, жовчокам'яній хворобі, жовтяниці й інших захворюваннях печінки, для нормалізації функції печінки і селезінки, як абортівний і рододопоміжний засіб. Готують відвар 1 столову ложку трави на 1 склянку води і п'ють по 1 склянці ковтками натщесерце і ввечері.

Для зупинки кровотеч і заживлення ран - присипають порошком або заливають свіжим соком чи роблять примочки з настоєм. При виразках вживають мазь, яку готують змішуванням 1 частини згущеного екстракту з 4 частинами коров'ячого масла або вазеліну. Для спринцовування при білях і для примочок при екземах, гнійних ранах, фурункулах беруть 2 столових ложки трави, заливають 2 склянками окропу і настоюють у духовці 2 години. Цей напар при озені (смердюча нежить) втягають вранці в ніздрі. Ним полощуть рот при афтозних і виразкових процесах, ангіні, роблять примочки при фурункулах і довгонезаживаючих ранах. При ревматизмі, нирковокам'яній хворобі і болях в області сечового міхура, готують відвар 60,0:1000,0, охолоджують до 25-26 С, додають до води і приймають теплу ванну 15 хв. 1-3 рази на тиждень, краще впередміжку з холодними ваннами. Сидячі ванни з трав'яної потрухи роблять при запорах, геморої, метеоризмі, захворюваннях шлунка. У відварі трави купають дітей при простудних захворюваннях.

Застосовують і з косметичною метою. При жирній та пористій шкірі і себорейному дерматиті роблять примочки та протирання настоєм 1 ст.ложки сировини на 1 л окропу (нагрівають на легкому вогні 5 хв.). Для цієї мети використовують настій 15-20 г трави на 1 л сухого білого вина (очисний лосьйон). При надмірному потінні ніг роблять ванни з відваром хвоща або протирають їх 10% спиртовою настойкою. Відваром миють голову при облісінні.

Молоді спороносні пагони і бульбочки кореневищ в свіжому і відвареному вигляді вживають в їжу.

Чемериця Лобеля -*Veratrum lobelianum* Berg.

Багаторічна трав'яниста отруйна рослина з родини лілійні (Liliaceae) з коротким товстим вертикальним кореневищем,

Поширення. Росте серед вогких чагарників, на узліссях лісистих лугах, по долинах, запливах річок в Карпатах та на Поліссі.

Заготівля. Збирають кореневища й сушать.

Хімічний склад. Сировина містить біля 1 % стероїдних алкалоїдів (вератрин, вератрозин, вератромін, гермітрин, гермідин, протовератин, гермарин, гермін, верацевін, ірмін, ієрвін, ізоієрвін, рубієрвін, псевдоієрвін, протовератридин, протоверин, ізорубієрвін), глікозид вератримарин, жири, білки, крохмаль, смолу, цукри, тритерпени, дубильні та мінеральні речовини, барвники.

Застосування. Алкалоїди в малих дозах збуджують поперечносмугасту мускулатуру, знижують артеріальний тиск крові. Протовератрин пригнічує центральну нервову систему, шкідливо впливає на шлунково-кишковий тракт, має негативну хронотропну й позитивну інотропну дію. Застосовують у народній медицині як болезнаспокійливий і протипаразитний засіб, особливо при сильних невралгічних, ревматичних і подагрических болях. Беруть 10 г сировини, заливають 1200 мл спирту або міцної горілки, настоють 14 днів, проціджають і втирають в болісні місця. Використовують і мазь, приготовлену змішуванням 1 частини настоїки чи упареного відвару з 4 частинами вазеліну. Відваром кореневищ змочують голову при

вошивості, лупі, для росту волосся. Цим же відварам дезінфекують білизну, або пересипають її порошком кореневищ щоб позбутися вошів і бліх. При екземах сметану змішують з кореневищами, настоюють в духовці і втирають. Інколи приймають всередину при тифах, запаленні легенів, пропасниці.

Література

1. Большая энциклопедия народных методов самолечения / Сост. Е.Н.Белозерова. - Донецк: Агентство мультипресс, 2007. - 512 с.
2. Большая энциклопедия. Лекарственные растения в народной медицине / под ред. Г.А.Непокойчицкого. - М.: Астрель, 2007. - 960 с.
3. Дикорастущие полезные растения России / Отв.ред. А.Л.Буданцев, Е.Е.Лесновская. - СПб.: Изд-во СПХФА, 2001. - 663 с.
4. Ковалев В.М. Фармакогнозія з основами біохімії рослин / Ковалев В.М., Павлій О.І., Ісакова Т.І. - Харків: Прапор, 2000. - 703 с.
5. Кюсев П.А. Полный справочник лекарственных растений. М.: Эксмо-пресс, 2000. - 991 с.
6. Лазебный А. Целебные растения - Божий дар / А.Лазебный / по благословению Преосвященного Владимира, епископа Почаевского / - Донецк: БАО, 2006. - 544 с.
7. Малиновський К.А. Рослинні угрупування високогір'я Українських Карпат / К.А. Малиновський, В.В. Крічфалущий. - Ужгород: Карпатська вежа, 2002. - 243 с.
8. Меньшикова З.А. Энциклопедия лекарственных растений / З.А. Меньшикова, И.Б.Меньшикова, В.Б.Попова. - М.: Эксмо, 2008. - С.134-135.
9. Мінарченко В.М. Атлас лікарських рослин України / В.М. Мінарченко, І.А. Тимченко- Київ: Фітосоціоцентр, 2002. - 172 с.
10. Носов А. Лекарственные растения / А.Носов. - М.: Эксмо-пресс, 2001. - 348 с.
11. Народные целители - драгоценный щит от всех болезней / Донецк: БАО. 2008. - 224 с.
12. Полная энциклопедия природной медицины / под ред.К.Яницкого и В.Реверского; пер. с польск. - М.: Оникс, 2007. - С.490-493.

13. Путырский И.П. Универсальная энциклопедия лекарственных растений / И.П. Путырский, В.Н. Прохоров. - Минск.: Книжный дом, М.: Махаон, 2000. - 656 с.
14. Современная энциклопедия траволечения / авт.сост. Н.В.Беляев / - Минск: Современный литератор, 2005. - С.475-477.
15. Соколов С.Я. Фитотерапия и фитофармакология: руководство для врачей / С.Я.Соколов. - М.: МИА. 2000. - 976 с.
16. Ситник К.М. Ботанічні сади: сучасність і майбутнє / К.М.Ситник // Український ботанічний журнал. - 2004. - Т. 61, № 3. - С. 3-6.
17. Товстуха Є.С. Новітня фітотерапія / Є.С.Товстуха - [4-е вид.] - Київ: вид-во Української академії оригінальних ідей, 2003. - С. 403-404.
18. Чекман І.С. Клінічна фітотерапія. Природа лікує / І.С. Чекман. - Київ: Рада, 2000. - 510 с.
19. Червона Книга України / Упорядник О.Ю. Шапаренко, С.О.Шапаренко. - 2-ге вид., із змінами. - Харьков: Торсінг плюс, 2008. - 384 с.

Резюме

Романюк Б.П., Фролов В.М., Соцька Я.А. Отруйні рослини, як лікувальний засіб в народній медицині.

Представлена характеристика найбільш відомих отруйних рослин, в яких містяться основні токсичні речовини. Наведено способи та методи використання цих рослин з лікувальною метою при різних захворюваннях.

Ключові слова: алкалоїди, терпеноїди, стероїди, кумаріни.

Résumé

Романюк Б.П., Фролов В.М., Соцкая Я.А. Ядовитые растения, как лечебное средство в народной медицине.

Представлена характеристика наиболее известных ядовитых растений, в которых содержатся основные токсические вещества. Приведены способы и методы использования этих растений с лечебной целью при различных заболеваниях.

Ключевые слова: алкалоиды, терпеноиды, стероиды, кумарины.

Summary

Romanuk B.P., Frolov V.M., Sotska Y.A. Poisonous plants, as a remedy in folk medicine.

The characteristic of the best-known poisonous plants, which contain the main toxic substances is represented. The ways and methods of usage of these plants for therapeutic purposes in different diseases are also represented.

Key words: alkaloids, terpenoids, steroids, cumarins.

Рецензенти: д.біол.н., проф.М.І.Конопля

д.мед.н., проф. Т.П.Гарник